

Олександра ЧАПЛІЙ

КЕРАМІЧНА ОКАРИНА В УКРАЇНІ: ПОХОДЖЕННЯ, ФУНКЦІЇ, КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті розглядається походження окарини та її місце у вітчизняній музичній та художній практиці. З'ясовано основні конструктивно-технологічні особливості, які є передумовою для створення професійного музичного інструмента. На основі творчих здобутків майстрів у другій половині ХХ — на початку ХХІ століття проаналізовано художні особливості окарин в Україні.

Ключові слова: окарини, посудинна флейта, «зозулька», походження, функції, конструктивно-технологічні особливості, художні особливості.

© О. ЧАПЛІЙ, 2013

Керамічна окарини — популярний музичний інструмент у різних куточках світу, історія якого сягає близько 160 років з моменту винайдення. Її проникнення на терени України можемо пояснити культурними взаємовпливами, торговельними відносинами, появою засобів масової інформації. Інтегрування окарини в українську культуру сприяло деякій видозміні її функції, а зовнішній вигляд набув традиційних для народного мистецтва рис та ознак. Сьогодні в Україні вона є предметом зацікавлення фахівців різних галузей культури й мистецтва як педагогів, музикознавців, фольклористів, виконавців музики, художників-керамістів, колекціонерів тощо.

На Гуцульщині окарини відомі нам під назвами «зозуля» чи «зозулька» [5, . 129; 4, с. 98], що своїм «голосом» і часто своїм зовнішнім виглядом нагадують зозулю, а на території Полісся відомі такі варіанти італійської назви як «корина» (Рівненщина та Житомирщина) чи «карини» (білоруське Полісся) [3, с. 351]. Варіант інструмента під назвою «зозулиця» був запропонований вітчизняними спортивними менеджерами як розпізнавальний знак футбольного уболівальника під час Євро-2012, який мав би яскраво представити людству «культурний спадок України із його давніми традиціями та автентичним мистецтвом» [12].

Чіткої позиції вітчизняних дослідників щодо означення терміна «окарини» ще не сформульовано, наслідком чого є різнозначне його тлумачення нефахівцями, або навіть майстрами, які безпосередньо займаються виготовленням окарин. З'ясування художніх особливостей керамічної окарини в Україні неможливе без огляду на її витoki та українську традицію виготовлення глиняних свистунів. Провідною метою статті є виявити походження окарини, її місце у вітчизняній музичній та художній практиці, основні конструктивно-технологічні та художні особливості.

У контексті походження, розвитку та дизайну музичних інструментів про загальні конструктивні принципи формотворення окарини дізнаємося із праць дослідників Барта Хопкіна (*Bart Hopkin*) [9] та Джереми Монтеґю (*Jeremy Montagu*) [11]. Італійський дослідник Клаудіо Цедроні (*Claudio Cedroni*) історію окарини розглядає найбільш повно [8].

Для визначення місця окарини в ряді музичних інструментів ми опираємося на їх систематику Еріхом фон Хорнбостелем та Куртом Заксом [10].

Серед вітчизняних музикознавців та органологів, які звертають увагу на окарину в контексті вивчення музично-інструментальної культури України, є: Леонід Черкаський [6], Богдан Яремко [7], Ігор Мацієвський [4] та Михайло Хай [5]. Практичний посібник для музикування на окарині Анатолія Волощенко сприятиме її подальшій популяризації серед українських музикантів [2]. Проте, поки що не створено практичного посібника для майстрів, який би висвітлював конструктивно-технологічні та акустичні аспекти окарини. На сьогодні таку інформацію можна знайти лише в іншомовних інтернет-виданнях та отримати особисто від поодиноких майстрів.

Сьогодні у світі ведеться багато суперечливих дискусій щодо терміна «окарина». Загальною тенденцією є поширення поняття «окарина» на практично усі глобулярні (сферичні, інакше посудинні, судинні) флейти зі свистком та отворами, які мають різне призначення: для дітей чи дорослих, для навчання чи концертної гри, для гри у своє задоволення, для забави або просто милування ока.

Окарина класифікується як **посудинна флейта з отворами** й має порядковий номер **421.221.42**, кожна з цифр якого визначає певні особливості інструмента. Так, цифра 4 визначає належність до **аерофонів** — групи інструментів, джерелом звуку яких є стовп повітря, що коливається, 42 — стовп повітря, що коливається, обмежений корпусом інструмента (власне духовий інструмент), 421 — інструмент містить гострий клин, на який потрапляє струмінь повітря (флейта), 421.2 — вузька щілина спрямовує струмінь повітря на гострий клин свисткового отвору (щілинна флейта), 421.22 — щілина знаходиться в корпусі (флейта із внутрішньою щілиною), 421.221 — одинарна флейта із внутрішньою щілиною, 421.221.4 — посудинна флейта із щілиною (свистковим пристроєм) [10, s. 582—587] (переклад наш. — О.Ч.).

Сама назва «окарина» прийшла до нас з Італії (*ocarina* — з італійської, *uscaréina* — з болонського та *usarina* з будрійського діалектів італійської мови перекладається як «гусеня»). Окарина як музичний інструмент стала відомою у світі завдяки Джузеппе Донаті (*Giuseppe Donati, 1836—1925*) із міста Будріо.

Теракотові свистунці у вигляді птахів, які продавалися у крамницях та на ярмарках північної та цен-

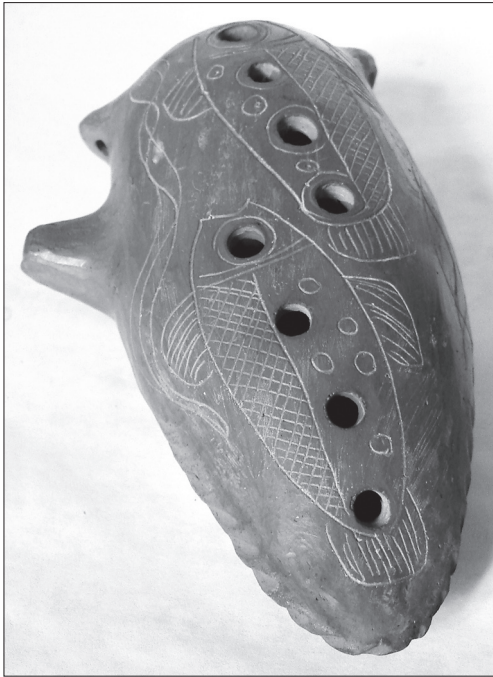

Розалія Ілюк. Окарина. Глина, формування на гончарному крузі, ліплення, проколювання (6 пальцевих отворів), лискування, димлення. h—18 см. Косів, Івано-Франківська обл. 1988 р. КН-2558/№ 974, КМНМПП. Автор фото — Олександра Чаплій

Федір Куркчі. Окарина. Глина, ліплення, проколювання (10 пальцевих отворів), риткування, лискування; теракота. 4,5x15x9,4 см. Хмельницький-Донецьк. 90—і рр. XX ст. Приватна колекція Любомира Кушлика. Автор фото — Олександра Чаплій

тральної Італії, у 1853 році надихнули 17-річного Донаті на створення подібних за формою, але багатших за звукорядом музичних інструментів [8, р. 11—14]. Шляхом багаторічних експериментів Джузеппе народилася «сім'я» окарин: від найменшої — піколо до найбільшої — контрабаса. Згодом були засновані ансамблі окариністів, які виконували народну та оперну музику. Гастрольна діяльність ансамблів та відкриття майстерень та фабрик сприяли подальшій популяризації цих інструментів у країнах Сходу та Заходу. За 160-літню історію окарини музиканти та керамісти вдосконалили та

Василь Стрипко. Окарина. Глина, ангоби, полива, ліплення, проколювання (8 отворів), підполив'яне малювання. 16x12 см. Косів, Івано-Франківська обл. 1987 р., КС-7183/КВ-1094/69, НМНАПУ. Автор фото — Олександра Чаплій

Роман та Ольга Мицкани. Окарина. Глина, ліплення, риткування, проколювання (7 пальцевих отворів). 12x9,5x6 см. Косів, Івано-Франківська обл. 90-рр. ХХ ст. Приватна колекція Любомира Кушлика. Автор фото — Олександра Чаплій

доповнили її новими елементами, такими як поршень, клапани та додаткові камери. Тепер ми можемо зустріти багато модифікацій окарини не лише з глини, а й з дерева, бамбука, кокоса та інших рос-

лин, рогів тварин, металу, паперу чи пластика, й лише їхня назва відлунує спогад про гусеня.

Яким чином окарина потрапила в Україну — ще не з'ясовано. Богдан Яремко відзначає появу глобулярних флейт яйцеподібної форми на Гуцульщині у другій половині ХІХ століття [7, с. 346—351]. Михайло Хай зазначає, що гуцули запозичили окарини в румунів [5, с. 153]. На думку львівського етномузиколога Любомира Кушлика інструменти могли потрапити на західні землі України з Австрії наприкінці ХІХ століття.

В музейних колекціях України зберігаються керамічні окарини, виготовлені вітчизняними народними майстрами у 60-х роках ХХ століття. Це, власне, зразки, у формі яких простежуємо європейський вплив, а в декорі — локальні мотиви. Очевидно, подібні інструменти могли виготовляти й раніше.

Стрімкий зріст зацікавлення окариною музикантами у 90-х роках ХХ століття пов'язуємо із поживанням культурних обмінів, торговельних відносин, доступом до всесвітніх електронних ресурсів, гастролюванням. В наш час неодмінно натрапляємо на окарину на вітчизняних ярмарках та фестивалях.

З другої половини ХХ ст. окарини, окрім музичного побуту, почали використовуватися в професійній народній музиці, зокрема Національним оркестром народних інструментів України, що виконує твори В. Гуцала, А. Іваниша, Д. Демінчука [6, с. 220]. Серед відомих гуцульських традиційних виконавців на «озульці» слід відзначити: Василя Попадюка, Миколу Іллюка, Григорія Матійчука, а також сценічних виконавців: Михайла Тимофіїва, Дмитра Левицького, Дмитра Демінчука та Мирона Блощичака [5, с. 129].

Український народний та класичний репертуар за участю окарин виконує Дитячий інструментальний гурт «Чуківські музики» із Вінницької області, заснований Валентином Буко у 1994 році [1, с. 5]. При Коледжі Луганської державної академії культури та мистецтв у 2005 році створений ансамбль окарин «Червона калина» під керівництвом Анатолія Волощенко, а при Луганському навчально-виховному об'єднанні № 59 діє гурток окарин під керівництвом Світлани Веретеннікової.

Окарина як музичний інструмент з виконавською функцією: сольною, оркестровою чи ансамблевою

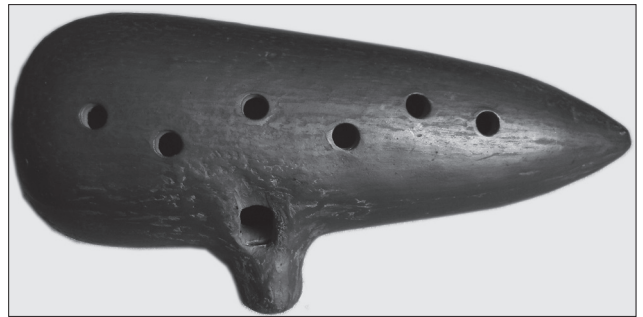
може бути і об'єктом художньої творчості, який поєднує у собі естетичні якості та певне образне рішення, а отже нести декоративну функцію. Керамічна окарина в Україні органічно відображає досвід вітчизняних та зарубіжних гончарів, а також творче переосмислення традицій народної творчості та новинок сучасного мистецтва. У цьому можемо переконатися, опираючись на музейні й приватні колекції та практичний досвід майстрів.

Аналізуючи відомі нам твори, умовно сформуємо два напрямки окарин в Україні за звуковими якостями. У першому напрямі окарина постає як професійний, а в другому — як непрофесійний музичний інструмент. Недотримання необхідних вимог до акустичних характеристик перетворює професійний інструмент на предмет декору, предмет виставкового характеру чи колекціонування, сувенір або музичну забавку. Нас цікавить синтез й баланс двох начал в окарині — музики і художньої творчості.

Професійні окарини відзначаються спрощеною формою та мінімальним декором. Їх виготовляють ручним способом, а для тиражування використовують гіпсові форми. Останній спосіб дає змогу передбачити очікуваний результат роботи, формувати вироби у великій кількості та з максимальною точністю. Акцент у роботі ставиться в першу чергу на акустичні характеристики виробу, з'являється необхідність створення серії інструментів сталого розміру, форма окарини відіграє важливу роль в плані ергономічності, а декор може бути зовсім відсутнім.

Непрофесійні окарини відзначаються неповторністю кожного нового зразка та унікальністю художнього самовираження, що проявляється у глибині ідейного наповнення, втіленні індивідуального почерку, авторського бачення, застосуванні традиційних і новітніх технік декору. Джерелом натхнення для майстрів є сама природа, фольклор, народне декоративне мистецтво, сучасне світове мистецтво.

Майстер, який прагне створити окарину, окрім теоретичних знань природи звукоутворення й володіння технікою звуковидобування, повинен опанувати техніки формотворення із глини, процесу сушіння та випалу, вміти передбачити нюанси, які впливають на акустичні властивості: якість глини,

В'ячеслав Віньковський. Окарина. Глина, ліплення, ритування, проколювання (7 пальцевих отворів). 6x12,5x8 см. Ужгород, Закарпатська обл. 2011 р. Власність майстра. Автор фото — Олександра Чаплій

товщина та зсідання виробу, техніки декору, температура випалу. З іншого боку, для створення повноцінного музичного інструмента він має володіти музичним слухом, аби втілювати на практиці теоретичні знання із конструювання звукових елементів, досягати чистоти звукоутворення та інтонування, відобуваючи певну послідовність із звукоряду. Відсутність знань із теорії акустики, нотної грамоти відповідно понижує якість інструмента.

Технологічний процес розпочинається із вибору глини. Так, українські майстри використовують гончарну глину, фаянс та шамот. Формують виріб вручну, за допомогою лиття чи відминання у гіпсових формах, або ж формують частини виробу на гончарному крузі з подальшим доліплюванням. У процесі конструювання виробів застосовують спеціальні інструменти із дерева чи інших матеріалів для проколювання свисткового та грифних отворів. Температура випалу залежить від матеріалу, з якого виготовляються вироби, особливостей печі і, як правило, вона не нижча за 1000°C. Склад глини, внутрішній об'єм форми, майстерність проколювання свисткового та грифних отворів, спосіб випалу мають вплив на якість звучання та стрій інструмента.

Що стосується конструювання форми, то у творчості українських майстрів у другій половині XX ст. зустрічаємо зразки, що наслідують яйцеподібні форми окарин Джузеппе Донаті: продовгувате яйце, вужчий кінець якого трохи загострений, з боку — патрубок із свистковим пристроєм, на корпусі міститься 7—10 грифних отворів та інколи 1—2 вушка для протягування шнура.

Відомі окарини із зазначеними характеристиками гончарів: Якова Падалки (с. Віта Поштова,

Київська обл.), Миколи Піщенко (Ічня, Чернігівська обл.) 60-х років, Василя Стрипка, Юрія та Розалії Ілюків 1980-х років (Косів, Івано-Франківська обл.). Однак це поодинокі зразки окарин-музичних інструментів, які, ймовірно, були виготовлені на замовлення музикантів-виконавців, адже у творчості цих майстрів все ж домінують простіші за звукорядом свистуни-іграшки зооморфних або орнітоморфних форм.

Наприкінці ХХ ст. Дмитро Демінчук (Київ, родом з Буковини), конструктор-винахідник концертної хроматичної сопілки, та Володимир Віхренко (с. Баланівка, Вінницька обл.), педагог та сопілар, також виготовляють професійні окарини, близькі до форм Донаті. Ці інструменти з успіхом використовуються в ансамблях та оркестрах. Володимир Віхренко розробляє родини окарин із шести одиниць: контрабас, бас, тенор, альт, прима та піколо, постійно вдосконалюючи їхні форми та звукові характеристики. Якщо діапазон звукоряду однієї окарини-прими складає ноту, то діапазон родини окарин сягає трьох октав, що дає змогу розширити виконавчий репертуар.

Різноманітні зразки окарин, у яких відбиваються індивідуальний почерк та світобачення (як у формі, так і в декорі), починаючи з 90-х рр. ХХ ст. й до сьогодні, розробляють Ольга та Роман Мицкани (Косів, Івано-Франківська обл.), Вячеслав Вінковський, Наталія Величенко, Андріана Куруц (Ужгород, Закарпатська обл.). Своєрідні за стилем роботи Федора Куркчі (Донецьк), Олександра Черемісова (Сімферополь), Валерія Кужелева (родом з Білорусі, Севастополь), Ірини Нікуліної та Юрія Дернового (Ялта), адже їм вдається поєднати певні риси різних етнічних та археологічних культур. Свистуни зооморфної будови, які самі автори прагнули наблизити до високоякісного інструмента, з огляду на великий розмір та значну кількість отворів, виготовляють Олександр Вільчинський (Пологи, Запорізька обл.) та Леся Скишляк (с. Золочівка, Львівська обл.).

Декорування окарин має величезний спектр технік: риткування, тиснення, рельєфні наліпи, розпис, лискування, тонування тощо. Окарини можуть бути теракотовими, димленими, а також з підполив'яним чи надполив'яним малюванням. Серед орнаментальних композицій, якими прикрашають поверхню ви-

робів шляхом розпису та рельєфу, зустрічаємо переважно геометричні та рослинні мотиви. Зазвичай, їх розташовують по формі виробу, підкреслюючи його архітектоніку. Як правило, декор не має впливу на акустичні властивості інструмента, якщо він нанесений із обережністю на поверхню. Деякі техніки можуть впливати на ергономічність, зручність чи незручність при грі на ній виконавцем. Небезпеку становить затікання поливи в свисткове пристосування та грифні отвори й призводить до браку.

Як бачимо, керамічна глобулярна флейта під назвою «окарина», яка у кожному народі отримує свої видозміни й здобуває широку популярність у всьому світі, є предметом зацікавлення не лише музикантів-виконавців, але й художників-керамістів, керамістів-технологів, музикологів та мистецтвознавців. У творчості українських майстрів вона поєднує у собі як риси українських народних традицій й оригінальність творчого почерку кожного майстра, так і спільність із світовим надбанням.

1. Буко В.А. Чуківські музики: Збірник творів для ансамблів сопілок та окарин / Валентин Буко. — Вінниця : Нова книга, 2006. — 72 с.
2. Волощенко А. Школа гри на окарині: навч. посібник / Анатолій Волощенко. — Луганськ : КДАКМ, 2013. — 148 с. (в друці).
3. Лысенко-Днистровский М.В. Народные музыкальные инструменты / М.В. Лысенко-Днистровский, И.Д. Назина, С.И. Шевчук // Общественный семейный быт и духовная культура населения Полесья / В.К. Бондарчик, Л.А. Боцонь, Л.И. Минько и др. — Минск : Наука и техника, 1987. — С. 350—360.
4. Мацієвський І.В. Музичні інструменти гуцулів / Ігор Мацієвський. — Вінниця : Нова книга, 2012. — 464 с. : ноти, іл.
5. Хай М. Музично-інструментальна культура українців (фолкльорна традиція) / Михайло Хай. — Дрогобич : Коло, 2011. — 560 с.
6. Черкаський Л.М. Українські народні музичні інструменти / Леонід Черкаський. — К. : Техніка. — 2003. — С. 215—220.
7. Яремко Б.І. Народні музичні інструменти / Богдан Яремко // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / П.І. Арсенич, М.І. Базак, З.Є. Болтарович та ін. — К. : Наукова думка, 1987. — С. 346—351.
8. Cedroni C. Il settimino di ocarine: storia di una tradizione italiana / Claudio Cedroni [a cura di O. Rubini] : Sonic Press, 2011. — 144 p.
9. Hopkin B. Musical Instrument Design: Practical Information for Instrument Making / Bart Hopkin. — Tucson, AZ : See Sharp Press, 1996. — 181 p.

10. *Hornbostel E.M. von. Systematik der Musikinstrumente: Ein Versuch / Erich M. von Hornbostel, Curt Sachs // Zeitschrift für Ethnologie. — Vol. 46. — 1914. — S. 587.*
11. *Montagu J. Origins and Development of Musical Instruments / Jeremy Montagu. — Lanham : Scarecrow Press, 2007. — 280 p.*
12. Про проект [Електронний ресурс] / Зозулиця. — Електронні дані. — [Україна] — Режим доступу: <http://zozulica.ua/ua/about>. — Мова: англ., укр., рос., пол., нім.

Oleksandra Chaplii

ON CERAMIC OCARINAS IN UKRAINE:
ORINATION, FUNCTION,
CONSTRUCTIVE, TECHNOLOGIC
AND ARTISTIC PECULIARITIES

The article has dealt with the origin of ocarina and its place in Ukrainians' native musical and artistic practices. Some general design and technologic features being preconditions in creation of professional musical instruments have been defined. Artistic values of ocarinas in Ukraine have been analyzed upon the ba-

sis of creative experience by craftsmen of the second half XX and early XXI cc.

Keywords: ocarina, vessel flute, Zozulka, origin, function, design, technological features, artistic properties.

Oleksandra Chaplii

КЕРАМИЧЕСКАЯ ОКАРИНА НА УКРАИНЕ:
ПРОИСХОЖДЕНИЕ, ФУНКЦИИ,
КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ
И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье рассматривается происхождение окарин и её место в отечественной музыкальной и художественной практике. Определены основные конструктивно-технологические особенности, являющиеся предпосылками для создания профессионального музыкального инструмента. На основе творческих достижений мастеров второй половины XX — начала XXI столетия проведен анализ художественных особенностей окарин на Украине.

Ключевые слова: окаріна, ёмкостная флейта, «зозулька», происхождение, функции, конструктивно-технологические особенности, художественные особенности.